Zet de handen en vingers aan het werk!

Aandacht voor de **fijne motoriek** in kleuterthema's

Silvana Herben

Boom

AANDACHT VOOR DE FIJNE MOTORIEK IN KLEUTERTHEMA'S

Silvana Herben

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via **www.boomstudent.nl** toegang tot het online materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan deze editie. Na activering van de code is de website twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op **boomdocent.nl**.

Omslagontwerp: Merel Brouns, Utrecht

© 2025 | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 978 90 244 7318 2
NUR 846

www.boomstudent.nl
www.boom.nl/hogeronderwijs

Inhoud

Voorwoord **6**

Inleiding **7**

1 Het belang van thematisch werken **11**
1.1 Zet de handen en vingers aan het werk! 11
1.2 Leren in een betekenisvolle context 12

2 Het belang van motorische ontwikkeling **15**
2.1 Neurologische rijping en babyreflexen 15
2.2 Van basale naar fijnmotorische vaardigheden 16
2.3 Motorisch handelen 17
2.4 Cognitieve en motorische schrijfrijpheid 17
2.5 Voorbereidend schrijven 18
2.6 Oefenen van de spieren en gewrichten in de hand 28

3 Spel en themahoeken **31**
3.1 Het belang van spelen 31
3.2 Themahoeken 33

4 Het sensopathisch spel **37**
4.1 Ervaren en beleven 38
4.2 Ontspannen bezig zijn 38
4.3 Verschillen voelen en ervaren 38
4.4 Sensomotorische materialen 40
4.5 Sensomotorisch spel opbouwen 42
4.6 Thematische ideeën voor de sensomotorische bak 46
4.7 De sensomotorische bak en prentenboeken 68

5 Materialen 73
5.1 Algemene materialen 73
5.2 Loose parts 76
5.3 Ontdekflesjes en voelzakjes 78
5.4 Open-einde-speelgoed 82
5.5 Opruimen 82
5.6 Kleding 83
5.7 'Echte' materialen 83

6 De overgang naar groep 3 87
6.1 Rustig opbouwen 87
6.2 Motoriekhoek 90
6.3 Differentiëren met je schrijflessen 91
6.4 Bewegingsactiviteiten 93
6.5 Zithouding 93

7 Activiteiten voor de hoeken 95
7.1 Waar woon ik? 96
7.2 Wat doe ik aan vandaag? 113
7.3 Hoe worden wij weer beter? 117
7.4 De dieren en ik 124
7.5 We verzorgen ons haar 135
7.6 We ontdekken de onderwaterwereld 141
7.7 Wie wonen er in een kasteel? 146
7.8 We verzorgen bloemen en planten 153
7.9 We maken eten klaar 161
7.10 Wat zie ik daar in de lucht? 167
7.11 Feest! 173
7.12 De ijssalon en de snackbar 177
7.13 Verkeer en vervoer 182
7.14 Wij maken kunst 188
7.15 De bakkerij 193

Begrippen 199

Literatuur 202

Websites en sociale media 204

Illustratieverantwoording 205

Dankwoord 206

Over de auteur 207

Index 208

Voorwoord

De aanleiding van dit boek ontstond al een tijdje terug. Ik heb jaren gewerkt als leerkracht in groep 3 en nog langer in een kleutergroep. Daarna ben ik onderwijsadviseur en docent geworden. Ik heb enorm veel kinderen gezien die worstelen met hun motoriek en die groep lijkt helaas steeds groter te worden. Kinderen van tegenwoordig doen te weinig bewegingservaring op, terwijl dezelfde kinderen in groep 3 gaan schrijven. Wat is er dan nodig voor die tijd? Zet de handen en vingers aan het werk!

Door mijn werk als docent aan de pabo en Ad-pep houd ik mij veel bezig met de brede ontwikkeling van het jonge kind. Mijn nieuwsgierigheid en gedrevenheid zorgen ervoor dat ik altijd op zoek ben naar literatuur die past bij de lessen die ik geef. Bij jonge kinderen wordt veelal gewerkt in thema's met veel aandacht voor taal- en rekendoelen. Ik verbaasde mij er echter over dat er binnen het thematische aanbod weinig aandacht is voor de fijne motoriek. Toen ik daar niet de juiste literatuur voor kon vinden, heb ik uitgeverij Coutinho, nu deel van Koninklijke Boom Uitgevers, benaderd om deze zelf te mogen schrijven, waarvoor dank!

Een boek schrijf je nooit alleen. Bij het ontstaan van dit boek wil ik met name de meelezers erg bedanken. De foto's uit de praktijk komen van studenten en leerkrachten, waar ik heel blij mee ben. Al deze lieve mensen staan achter in het boek vermeld.

Silvana Herben
Zomer 2025

Inleiding

Urgent! Zet de handen en vingers aan het werk!

Wat zien we?

In de praktijk is te zien dat de motorische vaardigheden van kinderen de laatste jaren achteruit gaan. Gelukkig zien meer mensen dit: leerkrachten, pedagogisch medewerkers, therapeuten, sportcoaches en ouders. Iedereen valt het op, dus dan is de vraag: wat gaan we eraan doen?

Veel onderzoeken en publicaties gaan over de algemene fitheid van kinderen. Daarover is veel te doen en gelukkig zijn er onder en na schooltijd ook al veel activiteiten opgezet in gemeenten met sportbonden, scholen, kinderopvang, welzijn- en sportaanbieders. Op het gebied van de **fijne motoriek** zien we dat hierin een sprong gemaakt moet worden. Er is een grote groep kinderen die in groep 3 (en ook in hogere groepen) nauwelijks goed mee kan komen met schrijven. Ik zeg altijd tegen mijn studenten: 'Het begint hier! Het begint met motoriek!' Motoriek staat aan de basis van alle andere vakken. Een kind kan prima de reken- en leesvoorwaarden beheersen om naar groep 3 te gaan, maar kan struikelen op onvoldoende ontwikkelde schrijfvaardigheden omdat het handschrift onleesbaar is of omdat het kind niet weet hoe het letters en cijfers op papier moet zetten. Je wilt niet dat kinderen hierdoor gefrustreerd raken. Er zijn steeds meer kinderen die onleesbaar schrijven op de basisschool en zo naar het voortgezet onderwijs gaan. Dat is toch niet wat we willen? Ook al gebeurt er al veel digitaal, leesbaar schrijven is van belang.

Wat zeggen de professionals hierover?

Prof. dr. Scherder (in Overvelde & Nijhuis-van der Sande, 2020) zegt hier het volgende over: 'We zouden meer met de hand moeten gaan schrijven. Je motoriek verbetert, je kunt sneller denken en beter onthouden.' Volgens Overvelde en Nijhuis-van der Sande tonen breinstudies aan dat als schrijven wordt gekoppeld aan lezen, spellen en rekenen, dit zorgt voor een intensivering van de activiteit in meerdere hersengebieden.

Van de Grift (2023) beschreef het als volgt: 'Kinderen die te weinig bewegen kunnen echter met achterstanden te maken krijgen die lastig meer in te lopen zijn; men neemt aan dat deze – in feite aangeleerde – onhandigheid zich vertaalt in een toenemend aantal incidenten.'

En: ‘Door het feit dat kinderen vanaf de geboorte steeds minder bewegen merken we dat de hersenverbindingen die fundamenteel zijn voor het leerproces steeds meer vertraagd worden gevormd. Dit uit zich in een onrijp zenuwstelsel’ (Stevens, 2024).

Litière et al. (2024) geven aan dat zij gezien hebben dat de motoriek van kinderen duidelijk achteruitgaat op het gebied van tekenen, knippen, inkleuren, schrijven en andere fijne vaardigheden met hun handen.

En dan nu naar de aanpak!

‘Urgent!’ schreef ik aan het begin van deze inleiding. Ja, het is nodig dat we het binnen de thema’s van de kleutergroepen over de fijne motoriek gaan hebben. Er wordt echter niet alleen in de kleutergroepen gewerkt in thema’s, ook in peutergroepen kunnen bepaalde activiteiten uit dit boek binnen de thema’s worden aangeboden. Ook in groep 3 speelt dit thema. Daarom is hoofdstuk 6 geschreven over groep 3 van de basisschool.

Zoals ik al schreef, hebben we de afgelopen jaren gemerkt dat de fijne motoriek en de motoriek in het algemeen bij veel kinderen minder goed ontwikkeld is dan vroeger. Daarvoor zijn verschillende oorzaken en ontwikkelingen in de maatschappij aan te wijzen: minder buitenspelen, minder knutselen en/of kleien en de opkomst van het digitale tijdperk. De digitalisering heeft ons veel goeds gebracht, maar de activiteiten van de kinderen zijn hierdoor verschoven. Daarbij zien we dat de grove en fijne motoriek te weinig worden gestimuleerd, kinderen doen op allerlei gebieden te weinig bewegingservaringen op. Je ziet dit ook terug bij het zelf aankleden en het gebruik van sluitingen, bij beeldende vorming en knutselen en bij het voorbereidend en aanvankelijk schrijven. We moeten naar de toekomst kijken en bedenken hoe we hiermee omgaan. Wat hebben de kinderen die opgroeien in een digitale wereld van ons nodig? En dan bedoel ik geen schrijfwerkjes of werkbladen in de kleutergroepen, want die vind je in dit boek niet. Ik doel op activiteiten die de handen en vingers aan het werk zetten.

Als docent op de pabo en Ad-pep heb ik het vaak over de thema’s die in de onderbouw worden aangeboden. Jonge kinderen leren binnen een betekenisvolle context van een thema. Die betekenisvolle context beschreven Janssen-Vos en Van der Meer (2017), geïnspireerd door Vygotsky. De inhoud van een thema moet betekenisvol zijn voor alle kinderen, omdat zij nieuwe kennis en vaardigheden leren als ze nieuwsgierig zijn. Hun inbreng en vragen geven input voor de uitwerking van het thema. Hoe groter de betrokkenheid, hoe steviger de leerervaringen (Bouwman et al., 2021).

Thematisch werken bij jonge kinderen is heel gebruikelijk en daar is ook veel informatie over te vinden in de literatuur. Thematisch werken in de basisontwikkeling helpt de kinderen de wereld te verkennen en daar naar eigen vermogen aan deel te nemen. Binnen de basisontwikkeling zijn de activiteiten rond een thema vooral van betekenis in de sociaal-culturele context (Brouwers, 2019).

Binnen het thematisch werken is veel ruimte voor activiteiten op allerlei andere gebieden, zoals: taal, rekenen, sociaal-emotionele ontwikkeling, gespreksvaardigheden, beeldende vorming en dergelijke. Er is binnen het onderwijs aan jonge kinderen ook aandacht voor de motoriek. Maar wat dit boek onderscheidt van andere boeken, is dat motorische activiteiten worden opgenomen binnen het thematische aanbod. Ze worden dus niet los aangeboden, zonder thematische context. In dit boek heb ik allerlei ideeën verwerkt.

Leeswijzer

Dit boek begint met een theoretisch gedeelte over thematisch werken, de motorische ontwikkeling, het sensopathisch spel en de materialen die je kunt gebruiken. Ook besteed ik aandacht aan het aanbod in groep 3, wat echt nodig is gezien de behoefte van de kinderen van die leeftijd. Daarna komt het activiteitengedeelte, waarin suggesties per thema uitgewerkt zijn voor in de hoeken. De thema's die gekozen zijn, zijn vrij gangbaar. Staat je thema er niet tussen, dan kun je de activiteiten met een kleine aanpassing wellicht toch gebruiken. Elke activiteit start met een lijst van benodigdheden, zodat je die eerst kunt verzamelen.

In de tekst worden belangrijke begrippen in kleur aangegeven. Je kunt de betekenis opzoeken in de begrippenlijst achter in het boek.

Voor wie is dit boek?

Voor wie is dit boek interessant? Ik spreek in dit boek over 'professionals'. Dit omvat voor mij leerkrachten, onderwijsassistenten, leerkrachtondersteuners, pedagogisch medewerkers en andere professionals die met kinderen werken.

Ten slotte

In de activiteiten wordt soms etenswaar zoals gedroogde erwten, pasta, rijst en dergelijke gebruikt. Ik realiseer mij dat niet iedereen dit wil doen, om allerlei redenen, en ik begrijp dit ook. Gebruik dan alternatieven, zie hiervoor de materialenlijst in hoofdstuk 5.

Veel plezier met de activiteiten!

Het belang van thematisch werken

1

Over het algemeen werken professionals in peuter- en kleutergroepen aan de hand van een thema. Jonge kinderen leren spelend in de betekenisvolle context van een thema (Janssen-Vos & Van der Meer, 2017). Binnen het thema doen kinderen verschillende activiteiten binnen één context, dat wil zeggen dat die activiteiten verband houden met elkaar. Jonge kinderen maken zo 'kapstokjes' in hun brein aan, waaraan ze de nieuw geleerde stof hangen (het brein maakt verbindingen aan). In een thema worden verschillende ontwikkelingsgebieden aangeboden, zoals taal, rekenen en sociaal-emotionele ontwikkeling. Motoriek kan binnen het thema ook een plek krijgen. Ik zeg 'kan', maar het moet eigenlijk 'moet' zijn. Omdat het 'vijf voor twaalf' is, is het van belang dat motoriek een grotere rol krijgt binnen het thematische aanbod, sowieso bij het gehele dagelijkse aanbod. Ik gebruik de term 'vijf voor twaalf', want het is urgent dat professionals zich (nog meer) bezig gaan houden met de motoriek. Ik schrik van de situaties die ik zie als ik op schoolbezoek ga. Ik schrik van de verhalen van mijn studenten, die zeggen dat de kinderen te veel zitten, te weinig bewegen, of een onleesbaar handschrift hebben. Ik schrik als ik hoor dat de zand- en watertafels soms zijn verdwenen. Ik schrik als ik hoor dat sommige kinderen hun eigen jas niet dicht kunnen doen, alleen een puzzel op een tablet kunnen maken of werken met scheerschuim of klei 'vies' vinden. Er is nogal wat te doen, zo te horen.

1.1 Zet de handen en vingers aan het werk!

Jonge kinderen handelen graag en zijn vooral gericht op voorwerpen en spullen om zich heen, ze willen doen wat grote mensen doen. Het hangt er maar van af wat er zich in hun sociale omgeving afspeelt, het zijn allemaal activiteiten die deel zijn van een cultuur (Janssen-Vos & Van der Meer, 2017). Door te spelen krijgen deze activiteiten voor kinderen een eigen betekenis. Er worden gedurende het jaar bij (peuters en) kleuters verschillende thema's aangeboden. Juist in thema's is spel de manier om culturele kennis op te doen en sociale vaardigheden aan te leren. Door in spel te handelen en door een rol te spelen kunnen kinderen in alle vrijheid (soms complexe) vaardigheden op een betekenisvolle manier oefenen en zich dus ontwikkelen (Bouwman et al., 2021). In het rollenspel gebruikt het kind motorische handelingen die nodig zijn om het spel te spelen.

Jonge kinderen hebben een grote bewegingsbehoefte, dat zie je de hele dag: friemelen aan een los touwtje van hun mouw of een losse tand, frunniken aan een haarspeldje dat steeds uitvalt of kriebelt, wiebelen op één been of wippen op hun stoel, opstaan en weer

zitten, aan elkáár zitten, omkijken, ergens kriebelen en krabbelen, de benen bewegen, geeuwen, enzovoort. Je kunt je er wel een voorstelling bij maken. Stilzitten op één plek is er nauwelijks bij.

Om aan de bewegingsbehoefte van jonge kinderen te voldoen is het belangrijk dat je als professional hun daarvoor de ruimte biedt. Dit doe je door ook activiteiten aan te bieden die kinderen niet aan hun tafel, maar zittend op de grond, liggend (op de buik bijvoorbeeld) of staand kunnen doen. En door hen letterlijk de ruimte te geven om te lopen door het lokaal, van hoek naar hoek bijvoorbeeld. Dan geef je ruimte aan die bewegingsbehoefte maar ook aan het spel. Er ontstaat ander spel wanneer je kinderen door het lokaal laat lopen of laat bewegen met een winkelwagentje. Er ontstaat niet alleen ander spel, er ontstaan ook andere interacties, gebeurtenissen en situaties, waarin kinderen oplossingen moeten bedenken voor vragen die ze elkaar stellen én ze doen verschillende sociale vaardigheden op. In die hoeken (huishoek, winkel, themahoeken) kun je verschillende motorische activiteiten aanbieden.

1.2 Leren in een betekenisvolle context

Het thematisch werken in hoeken en het buitenspelen vormen zo'n beetje het grootste gedeelte van het dagprogramma in een peuter- en kleutergroep. Het leren van jonge kinderen vindt plaats in een betekenisvolle context (Brouwers, 2019). Wanneer het aanbod betekenisvol wordt, hebben jonge kinderen er meer de aandacht voor en is hun betrokkenheid groter. De kunst is om te zorgen voor een betekenisvol aanbod en dus óók een betekenisvol aanbod op het gebied van de motoriek.

Je kunt motorische oefeningen los van het thema aanbieden, maar vaardigheden waaraan jonge kinderen geen betekenis kunnen hechten, zullen niet lang beklijven; ze hebben geen effect op de ontwikkeling. Kinderen zullen misschien de trucjes die wij voordoen wel willen nadoen, of ze zullen zich verwonderd afvragen wat we nu weer van hen willen, maar van betrokkenheid zal geen sprake zijn (Brouwers, 2019).

Om alle deze redenen heb ik in dit boek de **fijnmotorische vaardigheden** gekoppeld aan de thema's.